

הרב פרופ' נריה גוטל

הליכות שמיטה: בין הלכה לאידאולוגיה*

ב"הליכות שמיטה" עסקינן, לא ב"הלכות שמיטה". מה בין "הליכות" ל"הלכות"? שבעוד "הלכות" מכוונות לפסיקה ולהוראה, לשקלא וטריא ולמשא ומתן בהוויות אביו ורבא, הרמב"ם והשו"ע, ולליבון ועיון ודיון בגופי תורה עצמה, הרי ה"הליכות" עוסקות בנוהג, ברווח, ביישום, גם כאשר את ההלכה עצמה, ההלכה "נטו", יש המטים בכה ויש המטים בכה, אך "מאי עמא דבר" ו"הנח להם לישראל". ועם זאת, ברי שלעולם ה"הלכות" הן תשתית, מסד ובית אב מנחה ל"הליכות", שכן לא יעלה על הדעת "לנהוג" שלא כ"הלכה". אנו, כאמור, ב"הליכות שמיטה" עסקינן.

היוצא לרחובה של עיר, גם בשנת שמיטה וגם לפני ואחריה, מוצא לא פעם "הכשרים" האומרים משהו בסגנון כזה:

מידע על שמירת הכשרות במלון...

הכשרות במלון ... נמצאת תחת הפיקוח וההנחיה של הרב... בצוות המלון יהודים שומרי מצוות יראי שמים. כל המוצרים והמרכיבים למיניהם הם בדרגת מהדרין גבוה כדוגמת... כל הירקות העליים הם מתוצרת...

כל הירקות והפירות ללא חשש טבל, שביעית וערלה. דיני קדושת שביעית ושנת שמיטה נשמרים כהלכתם, ללא הסתמכות על היתר המכירה (ניתן לקבל דף נפרד בנושא). מוצרי החלב הם "למהדרין" לסוגיו (כולל אלה שהם תוצרת בית).

מעין זה דוגמה נוספת:

המרכז הרפואי... מעניק שירותי דת לבני כל הדתות. רב בית החולים... מעניק שירותי דת ליהודים, ומפנה בני דתות אחרות לסמכויות הדתיות המתאימות עמן הוא נמצא בקשר.

* תמצית הרצאה בכנס מכון תורה והארץ אשר נערך באוניברסיטת בר אילן, י"ג בשבט תשס"ז – 1 בפברואר '07.

דוגמה נוספת לזיקת הלכה ואידאולוגיה, ראה מאמרי "אידאולוגיה כמסד הלכתי? הלכה גלויה ואמירה סמויה בהלכת מפקד האוכלוסין", בדרכי שלום: עיונים בהגות יהודית, מוגשים לשלום רוזנברג, ב' איש שלום (עורך), ירושלים תשס"ז, עמ' 589-606.

כשרות

בשנת שמיטה מתקיימת הקפדה מלאה ואין רכישת פירות/ירקות ב"היתר מכירה". כל הפירות והירקות המוגשים בשנת-שמיטה במרכז הרפואי מיובאים מחו"ל.

תרגום הדברים הוא פשוט לחלוטין: "הסתמכות על המכירה" אינה "כהלכתם"; "היתר המכירה" אינו עונה על הגדרת "הקפדה מלאה", למיצער כיבוא מחו"ל. על כגון דא זעק מרה זה כבר רבנו הרצ"ה זצ"ל (לנתיבות ישראל, ב, עמ' רכד: "לכבודה של תורה ולאמיתה"):

הידיעה ב"הצפה" מיט בחשון על החנויות שבהם "נמכרים ירקות ופירות ללא כל חשש של איסור שמיטה", מטילה פגם של חשש איסור על שאר הירקות והפירות אשר בשווקינו בארץ. על כך יש להעיר, כי יבול הארץ, שהטיפול בו מסתדר על פי הרבנות הראשית על יסוד הוראותיהם של הגאונים רועי ישראל המב"ט, המהר"ט, פאת השלחן, ר' יצחק אלחנן, ר' יהושע מקוטנא, ר' יהושע ליב דיסקין, האדר"ת, ר' אברהם מסוכאצ'וב, ר' שמואל מוהליבר, ר' יעקב שאול אלישר, ר' יוסף ענגל ואאמ"ר הרב זצ"ל – כמובן שאין לחשוב עליו פגם של חשש איסור. את ערכם של הירקות והפירות אשר באותן החנויות האמורות יש לקבוע – כמו שהוא לאמיתו – רק בתור הידור מצוה ושכלול קיומה במידת חסידות (ותנאי יסודי של מדת חסידות הוא שלא לבזות אחרים שאינם נוהגים בה, כאמור בירושלמי ברכות סוף פרק ב' ושלא להוציא לעז על הראשונים שלא נהגו כך) – ובזה להדגיש כי כך "נאה ויאה לשלטון עברי במדינת ישראל".

לאמור: "היתר המכירה" הוא "כהלכה" – הלכתם של רבים מגדולי ישראל, וברור אפוא שאין לומר עליו, אפילו "לחשוב עליו פגם של חשש איסור". בהחלט נכון כי יש הידור מצוה בחלק מהפתרונות החלופיים – ויודגש ויודגם להלן כי רק חלקם אכן יותר מהודרים מהיתר המכירה, ויבוא מחו"ל אינו בהכרח אחד מהם! – ומכל מקום אל לו למהדר לטעון ל"טרפותו" של הכשר. על דברים מעין אלה כבר התבטא בשעתו מרן הרא"ה קוק זצ"ל בבהירות: "...נגד כל מי שיצא לשוות את רבים מאחינו ב"י לרשעים... הנני מוצא את עצמי מחויב לצאת כנגדו!"¹

1. אגרות הראיה א, איגרת שיא, עמ' שמז; וראה שם, איגרת שיב: "... ובירושלמי פ"ב דברכות ה"ט איתא... דכל דבר של צער הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה ותבוא עליו ברכה, ובלבד דלא יבזה אחרנין... הנני מוצא לנכון לחזק את ידיו כשהוא חפץ להחמיר, ובלבד שלא יוציא ח"ו לעז על היתר המכירה"; ושם איגרת שי: "... שלא יפריעו את הרב... מכל

עיקרי הבעיות ההלכתיות איתן צריכים להתמודד מצדדי "היתר המכירה" הן:² "לא תחנם"; "הערמה"; היעדר גמירות דעת של המוכר ושל הקונה; הפקעת מצוה; היעדר סמכות למכירה; הימנעות מהפקר הפירות ומשמירה על קדושתם; וכן עשיית מלאכה בקרקע תוך הסתמכות על דעות הנתונות במחלוקת בין פוסקים. עיקרי ההשלכות של ביצוע "היתר המכירה" מבחינת הצרכנים הן: ספיחים; שמור ונעבד; סחורה ומכירה במידה ובמשקל; מסירת דמי שביעית לעם הארץ; קדושת שביעית בפירות שגדלו בקרקע של גוי; וכן איסור "מסייע לדבר עבירה".

דבר זה מוביל מידי שמיטה לשאלה: איזו תוצרת להעדיף? האפשרויות הקיימות הן: תוצרת המיובאת מחו"ל; תוצרת שגדלה בארץ על ידי גויים; מסגרת אוצר בית-דין; היתר המכירה; מצע מנותק; גידולי חממות; או גידולים מאיזורים שונים של הארץ. ובכן מביניהן איזו היא העדיפה? היותר מהודרת? לשון אחר: מהם השיקולים המשמעותיים, אשר לפיהם ניתן אכן להכריע סדרי עדיפות, מה ראשון ומה שני וכו' ומה אחרון, מה לכתחילה ומה דיעבד ואף דיעבד גדול.

נתונים עובדתיים: בשמיטה אשתקד (תשס"א) הוקמו חוות חקלאיות על שטח של כ-50,000 דונם בעבר הירדן, זאת משום שהגידול שם זול משמעותית מאשר בארץ. אותן חוות לא נסגרו בתום השמיטה, והן מתחרות בחקלאות היהודית בארץ. ועוד: ד"ר משה זקס,³ האמון על המתרחש בפועל, מלמדנו בלא כחל וסרק כי -

... חלק נכבד מוועדות השמיטה מעדיף תוצרת נכרים על ירקות מיהודים...⁴ קרוב ל-15 אחוז מן התוצרת בשוק עוברת דרך ועדות שמיטה (בית דין), ובחלק מהמקרים הן מעדיפות תוצרת של לא יהודים ואף ייבוא. למעשה נפגע גם השיווק הכללי במשק, והוא כולל

היהודים שהוא חפץ לעשות בשלו, רק שיקבל עליו שלא יוציא ח"ו שום לעז על ההיתר הנהוג...".

2. בשל כך, כמעט מידי שמיטה בשמיטה עולה הצעה ל"שיכלול" היתר המכירה. על ההצעה העכשווית ראה הרב זאב וייטמן, "תוקף 'היתר המכירה' מבחינה משפטית והלכתית", תחומין כז (תשס"ז), עמ' 13-28. ביקורת על הצעתו, כמו גם על הצעות קודמות שחרגו מנוסחו של הרא"ה קוק, ראה הרב יהודה הלוי עמיחי, "היתר המכירה בשמיטה – למי ולמי?", להלן עמ' 372 והלאה.

3. ד"ר משה זקס, שמירת שמיטה ללא היתר מכירה, שנה בשנה, תשס"א.

4. ראה חוברת "מן השרש", היוצאת לאור מטעם "כשרות למהדרין" בראשות הרב י' אפרתי, ער"ה לאילנות תשס"ז, עמ' 42, שם נאמר בלא כחל וסרק: "המקור העיקרי של הירקות לחנויות שמיטה הם שדות נכרים... בתחום הקו הירוק וביהודה ושומרון... רצועת עזה"; וראה שם גם בעמ' 58.

פגיעה ביצרנים ובגורמי שיווק סיטונאים וקמעונאים. הפגיעה היא כתוצאה מירידת הקניה בזמנים שונים, וכן בגלל הפניית התוצרת לועדות השמיטה. יתר על כן, מכיוון שציבור רחב אינו משתמש ביבולים שגדלו בשמיטה, נאלצת המדינה לשווק את החיטה הגדלה בשמיטה בכלל המשק לארצות שכנות, בהפסדים מסוימים. ... רבים הרוצים תוצרת "מהדרין" מעדיפים תוצרת של ערבים על פני תוצרת של משקים הנוהגים על פי פסקי החזון איש. החקלאים השומרים שמיטה במסירות נפש ניזוקים מכך, וכבר התריע הרב כהנא זצ"ל על כך, שהידור במצות עשה של "וחי אחיך עמך" זוכה לעתים לפחות תשומת לב מאשר הידור במנהג כמו אכילת חזרת שאינה חסה בפסח.

עומד אתה ותוהה: הלכך ייקרא "הידור"!!

ולא יחיד הוא ד"ר מ' זקס ולא רק בנתוני-עבר מדובר. נתוניו מאוששים על ידי האגרונום מר ירחמיאל גולדין, יו"ר וועדת השמיטה במשרד החקלאות, אשר רק לאחרונה הבהיר כי הנסיון מלמד שכ-14% מן הצרכנים אינם רוכשים תוצרת של "היתר המכירה". זאת ועוד, הוא מיידע שנכון הוא כי משרד החקלאות מעודד – בכל השנים – את החקלאים הלא יהודים להגדיל יבוליהם, בכדי לצמצם יבוא, ואולם הייצור בשנת השמיטה גדל בלא פחות מ-30%!⁵

ושוב אתה עומד ותוהה: האם אותו שגורם במו-פיו להגדלת היאחזותם של נכרים בארץ ישראל, הוא "מהדר" במצוות? האם הלה איננו מסייע בידים ל"לא תחנם"? האין הוא מביא בכך לביטול, ולמיצער לצמצום מובהק של מצות ישובה של ארץ ישראל?

אדרבה, צא ולמד ממה שכתב כבר לפני למעלה מ-220 שנים⁶ רבה של חברון הרב מרדכי רוביו, בשו"ת שמן המור (יו"ד סימן ד). השאלה אליה התייחס היתה אודות -

איש ישראל אשר קנה לו כרם בחברון ת"ו, ויש לו חוכר גוי לעבודת הכרם לעובדה ולשומרה. כי בעיר הזאת אי אפשר לעובדה ולשומרה אלא על ידי גויים שידם תקיפה, וגזלנים הם באישון לילה ואפילה,

5. יודעי דבר – ציניים במקצת – אף מספרים על סוחר נכרי שהציע להעביר סכומי כסף נכבדים למדינת ישראל ולגופי כשרות שונים, ובלבד שיכריזו על "שנת שמיטה" אחת לשנתיים...

6. השמיטה האחרונה בחיי הרב רוביו הייתה בשנת תקמ"ד; התשובה עצמה נדפסה רק בשנת תקנ"ג, אחר פטירתו.

ואם לא תהיה יד גוי באמצע פשיטא שיחריבו אותה לקצץ נטיעותיה הטובות כחוטב עצים, ויגזלו את כל פירותיה, ולא יניחו בה זמורה ואשכול ענבים. ואי לזאת שאול שאל האיש, מה משפט ותיקון יבחר לו להתנהג בו בשנת השמיטה, כדי שלא תהא עבודת הגוי בכרמו מכשילתו באיסור שביעית.

אחר שהרב רוביו נשא ונתן ארוכות בשאלה ואחר שהמליץ על מכירה זמנית של השדה לגוי אשר תאפשר המשך עבודה גם בשנה זו, נתן דעתו לאיסור "לא תחנם" הנגזר בעצם המכירה. על כך השיב הרב רוביו באמירה עקרונית המבהירה כי בנדון דידן, ראייה מעמיקה תצדד במכירה וזאת דווקא בכדי לצמצם ולמנוע איסור "לא תחנם". וכל זאת למה? משום שלולא כן, אם לא יאומץ פתרון כזה, הרי -

כל איש ישראל הירא את ה', יברח וימנע מלקנות כרם בארץ הקדושה, אם לא נעשה להם תיקון להצילו ממכשול. באופן שעל ידי תיקון הלזה יהיה גורם לישראל חניה בארץ ישראל טפי, שיקנו כרמים בארץ, דכגון דא דמצוה כנודע.⁷

כלומר: העובדה שעתה אתה מתיר את המכירה, דווקא היא זו שגורמת "חניית" יהודים בארץ ישראל, קנייתם כרמים והתיישבותם במרחבי ארץ ישראל; ולהיפך, שלילת המכירה משמעה, בסופו של דבר, הותרת ארץ ישראל בידי נכרים והגדלת "חנייתם". לא למותר לציין כי מן הידועות הוא, שתשובה זו הייתה בין אבני הפינה החשובות בפסיקת רבי יצחק אלחנן מקובנא, כמאה שנים מאוחר יותר, בצידודו ב"היתר המכירה".⁸

7. השווה אגרות הראיה א, הנ"ל, עמ' שמו-שמז: "אם תסגר הדלת לגמרי בעד יראי ד'... השכל נותן, ששום אדם עשיר, אפילו ירא שמים, לא ירצה להשקיע רכוש בא"י, בזה"ז שאותותינו לא ראינו בעוה"ר, באופן שע"י השביעית יופקעו כל יסודות מסחרו...".

8. לא למותר לציין כי ביחס לרבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא, מן הבולטים בגדולי הדור שתמכו ברורות ב"היתר המכירה", מגיעה לעתים הדמגוגייה לפסגות-שיא. דוגמה אחת לדבר: מאמר שפורסם לאחרונה בחוברת "מן השרש", הנ"ל, עמ' 25-30, "שמיטה מתרמ"ח עד תשס"ח". דרך כלל תפיסת "אמונת חכמים" ו"דעת תורה" שגורה על לשונה של אסכולה זו ומישגה וטעות אינם בני-ייחוס כלל ועיקר כלפי גדולי ישראל. ברם כל זה טוב ויפה עד שמגיעים לעיסוק בענייני שמיטה. כאן, אחר שהכרעת הגר"א אינה לרוחו של הכותב, הוא אינו מהסס להטיח בגר"א שפסק מה שפסק לפי שהוטעה! לשון אחר, "דעת תורה" מסירה כל חשש טעות ומישגה מגדולי ישראל, ובלבד שהכרעתם נראית לכותב; אחרת, אין מניעה מהצגתם כמוטעים!

גישה זו מבליטה עד כמה טעונה הפסיקה בסוגייה זו מבט רחב וכולל, ולא מבט מצומצם ופרטי.⁹ שכרו של בעל הכרם אשר "הידר" כביכול והוביר אותה שנה את כרמו – יוצא בהפסדו, שכן בזה גופא עבר ב"לא תחנם" והעניק לנכרים אחיזה יתרה בארץ. ולעומתו, הפסדו של זה ש"היקל" ומכר שדהו לנכרי אותה שנה – יוצא בשכרו, שכן בזה גופא צמצם מ"לא תחנם" והותיר אחיזה יהודים בארץ.¹⁰ דומה שעל טעות שכזו אכן נאותים דברי המשנה באבות (ב, א): "הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה". הן כשלעצמו, הרי זה

צריך להוסיף שהמאמר הנ"ל רווי הכפשות דמגוגיות רבות נוספות. למשל, אמירה חוזרת ונשנית שרוב גדולי ישראל סברו שה"היתר" אינו מבוסס הלכתית, מה שלא היה ולא נברא ולהיפך. די אם נזכיר בהקשר זה את פוסקי אותו דור שהסכימו לתקנת היתר המכירה של רבה של יפו, הרב נפתלי הרץ: הרב יהושע מקוטנא, הרב שמואל מוהליבר מבייליסטוק והרב שמואל זנוויל קלפפיש מוורשא, אותם הרב אפרתי אינו מזכיר כלל [ראוי להזכיר שהרב יצחק אלחנן והרב שמואל זנוויל הם כמעט היחידים מהם לקח בעל המשנה ברורה "הסכמה" לספרו!]. עליהם נוסף ונזכיר מדורותינו: את הרבנים יעקב מאיר, הרצוג, עוזיאל, פרנק, הדאיה, אויערבאך, ישראלי, אונטרמן, נסים, יוסף, גורן, שפירא, אליהו, בקשי דורון, עמאר ועוד הרבה, אשר כולם הילכו בנתיב היתר המכירה; וראה "הערות [הרצ"ה קוק] בענין היתר המכירה בשביעית", ניצני ארץ, יד (תשס"א), עמ' 28.

ועוד חוטא המאמר בכך שהוא מציג את המצדדים ב"היתר" כביכול הם רואים אותו חיובי לכתחילה ולא רק דיעבד; בכך שהוא מתעלם לחלוטין, לכל אורך המאמר, מהפטרונות המיטביים המוצגים כאן להלן ואי-קריאתו לציבור לתמוך בהם; בכך שהוא קובע נחרצות שכלל הציבור הצי"די אינו מסתייג מ"עבודה זרה" של נכרים בפעילותו; בכך שהוא אינו מבחין בין רווח פעוט משך השנים ובין רווח עצום בשנת שמיטה, על ההשלכות החמורות של הסטת רווחים אלה לצרינו ועוד.

קיצורו של דבר: מגמתו המפלגת של המאמר, המבקש להעמיד את כלל הציבור הצי"די כעברייני, היא כה מופרכת עד שקשה לומר ולו מילה אחת של סנגוריה בעניינו. הוא משקף "נאמנה" – במונח הרע של המילה – את הכפפת ההכרעה לאידאולוגיה.

9. הרחבה בעניין זה, ראה במאמרי "כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל – בשמיטה", בסוד השמיטה, מינהל חברה ונוער, משרד החינוך, תשרי תשס"ח, עמ' 32-40.

10. יפה תימצת זאת הרב יעקב אריאל במאמרו "הרקע הרעיוני להיתר המכירה", שנה בשנה – תשס"א: ר' מרדכי רובין מציג אפוא שלא נראה את המעשה הבודד בלבד ונשקול אותו בשיקולו ההלכתיים הנקודתיים, אלא נראה את ההשלכות המרחיקות של המעשה ונתייחס אל הבעיה באופן כולל. מבחינה כללית העבירה על איסור לא תחנם כביכול, היא דווקא מניעתו של האיסור, וההימנעות מעבירה זו היא דווקא הגורמת לה שתייעבר. כדאי היה להשוות לבעיה זו של הרב מרדכי רובין את בעיות תקופתנו, על אף השוני המהותי שביניהן. אלו הנמנעים מלהסתמך על היתר המכירה, בגלל איסור לא תחנם, מעדיפים ירקות ערביים על פני תוצרת יהודית, אפילו זו שנעשית בהיתר, כגון במצעים מנותקים בחממות, או בירקות שנזרעו בערב שביעית ונלקטו בשביעית על ידי אוצר בית דין.

משפט תמוה: וכי מה יש להשוות "שכר מצוה" לעומת "הפסד מצוה", להשוות דבר מאוד חיובי עם דבר מאוד שלילי! ברם האמור לעיל מבהיר עד כמה – לעתים – חוט שיערה דקיק מבדיל ביניהם, וקל לו לאדם לחשוב שהוא "מהדר" בעוד שלאמתו של דבר הוא "עברייני" לא קטן.

על העובדה שהשיקול האידיאולוגי העמוק הוא נדבך יסודי במערכת הפסיקה בנדון זה, עמד זה כבר מרן הראי"ה קוק זצ"ל.¹¹ כבר לפני כמאה שנה ביאר מרן הרב זצ"ל כי תמיכה בהרחבת גבול ישראל משמעה גם קיבוץ ישראל לארץ ישראל וזה עצמו זרז להליכי הגאולה; ולהיפך – חלילה – להיפך! לצד זה כמובן ובוודאי שיש לתמוך ולסייע לכל שומרי שביעית בהידורה כהלכתה, ומכל מקום גם הראשונים, המיישבים עם היסמכות על "היתר המכירה", טעונים גם הם עידוד וחיזוק ככל מרחיבי גבול ישראל. יתרה מזאת, אפילו על דרך הסוד, במעשיהם הם "מתקנים באמת את קדושת הייחוד העליון של יסוד השביעית"!
(אגרות הראיה ב, איגרת תקנה):

כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהיה מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לארץ ישראל וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ

11. ראה עבודת מוסמך של עמית גיל-בייז, "שיקולי אידיאולוגיה והלכה בהיתר המכירה ובאימוצו ע"י הקק"ל ומדינת ישראל", אוניברסיטת בר אילן תשס"ו, ממנה עולה שהשיקול האידיאולוגי עמד מאז תחילתו של "הישוב החדש" ברקע הפולמוס והיה תמיד רכיב משמעותי. וראה שם עמ' 34-39: על הדיונים המטא-הלכתיים בשמיטת תר"ע; ושם עמ' 48-46 ועמ' 91-93, על שיקולים נוספים הנוגעים לכך, כשנאת הדת מחד ואחדות הישוב מאידך, וכן ההשלכות על אופייה היהודי של ארץ ישראל.
כך בשמיטות תרמ"ב-תר"ע וכך לימים אחר קומה של המדינה. לא למותר לציין את הנאמר שם עמ' 120-121 כי "סעיף השמיטה היה הסעיף היחיד מסעיפי חוק היסוד וחוק מקרקעי ישראל שביטא עניין אידיאולוגי שהצליח חבר ועדה [ח"כ מיכאל חזני, בדיוני ועדת הכספים של הכנסת הרביעית] להכניס לסעיפי החוק שהוגש לכנסת ביוזמת הממשלה". וראה שם עמ' 122-123, על התייחסות חיובית של מייגוון ח"כים, משמאל ומימין – האזנר, ארידור, שילנסקי ועוד, להוציא ח"כ ש' אלוני – להצעת ח"כ הרב חיים דרוקמן ל"חוק עסקאות מקרקעין (קיום מצות שמיטה)". והרי זו בבואה נאה להיותה של מדינת ישראל "מדינה יהודית", ביטוי אידיאולוגי מובהק!

עוד על פולמוס השמיטה של הרב קוק ומטענו האידיאולוגי, ראה עבודת דוקטור של חגי בן-ארצי, "הראי"ה קוק כפוסק: יסודות חדשניים בפסיקתו של הרב קוק וזיקתם לעולמו ההגותי", האוניברסיטה העברית תשס"ג. על המשקל המרכזי של "טובת היישוב" בגישת הרב קוק, ועל הרחבת משמעות "טובת היישוב" מהפסד ממוני למעלות רוחניות, ראה אגרות הראיה א, איגרת שיא הנ"ל; וראה הרב יהודה הלוי עמיחי, "היתר המכירה בשמיטה – למי ולמי?", להלן עמ' 372 והלאה.

גלויות קיימא לן שהוא קודם לביאת המשיח, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, הוא מתקן באמת את קדושת הייחוד העליון של יסוד השביעית... ולהפך, מי שגורם ח"ו לדחוק את רגלי ישראל ולמעט את קיבוצם של ישראל בארץ ישראל הוא מאחר מצדו את הגאולה. וירא אלקים יצא ידי שניהם. זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזמן הזה כמה דאפשר, ומשתדל גם כן לקרב במעשיו ובהשפעתו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהיה בזמן קרוב.

לא מפליא אפוא שאחת מהאיגרות היותר-מרטיטות ונוקבות שיצאו מתחת קולמוסו של מרן הרב זצ"ל, נגעה במדוייק בעניין זה. לרב נודע כי יצאה בירושלם "קריאה" שלא לצורך את תוצרתם של החקלאים הנסמכים על "היתר המכירה" ולהעדיף עליהם את תוצרת הנכרים. הרב נחרד, וביודעו היטב את משמעות המהלך כלפי ההתיישבות כולה, לטווח הקצר והעכשווי וביותר לטווח הארוך, מנהמת ליבו הוא מזדעק ומריץ בדחיפות איגרת לרבה של ירושלם, הרב חיים ברלין (אגרות הראיה א, איגרת שטז):¹²

עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא ליתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"פ פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות, נמצאו חותרי מחתרת, אשו יעצו בסתר לקנות דווקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים. אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה, דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת.

אין ספק שזו מהאיגרות היותר קשות שנכתבו על ידי הרב, והדברים אכן נוקבים עד התהום. לדידו של הרב זהו לא פחות מחילול השם – והכל יודעים עד כמה נוראה עבירה זו, שהביאה לחורבן, שאף אינה בכפרה. בנוסף, מעשה כזה מבטא רשעות והוא חושף נפילת תורה והדרדרות ביראת שמיים אמיתית. כך

12. לתשובת הרב חיים ברלין, ראה "החבצלה", גיליון 50, עמ' שכח.

לפני כמאה שנה, והנה עתה כמעט ואין פוצה ומצפצף על הליך שהפך לא רק נורמה אלא מוצג כהידור וכחומרה!

לקראת שמיטת תשס"ח, שב והביע זעקה זו החקלאי, איש קיבוץ שעלבים, מר משה אורן:¹³

... לקראת שנת השמיטה תשס"ח בעוד שנה, "פרדוקס הסנדוויטש" לפנינו. ב"ה התרבו החקלאים אשר רוצים לקיים את השמיטה... ישובים שתופיים וחקלאי מושבים וגם חקלאים פרטיים... התרבו במקביל צרכנים מהעיר ומהכפר אשר רוצים לשמור על שמיטה כהלכתה. לכאורה ריבוי מבקשי תוצרת כשרה היה צריך לפעול לטובתנו, אך הם מצאו להם פתרון הלכתי מצויין – קבלת תוצרת של גויים מהארץ ומחור"ל. ואני החקלאי הרוצה לשמור שמיטה ושומרה מתוך קשיים, נותרתי ללא פתרון עבור התוצרת אשר גידלתי אליבא דהלכתא ושעליה חלה קדושת שביעית לכל הדעות. המאפיות אינן מוכנות לקבל חיטה אשר צמחה בשדה לפי שינוי מחזור זרעים אשר מרן החזון איש התיר. לכן עלי להוביר את האדמות אשר תכננתי לזרוע בהם חיטה על גבי חיטה. אמנם לצרכן החרדי והדתי יש פתרון בדמות "יבוא חיטה מחור"ל" – האם בכך בא לציין גואל!!!???

כחקלאי אני נתון בין הרצון שלי להראות כפי שהורה מרן החזון איש זצ"ל, שיש חשיבות להמשיך לגדל את הגידולים, אך נאלץ לסגת מאתוס זה מפני הצרכן החרדי-הדתי אשר מצא לו פתרון "לחומרה למהדירין" ולא צריך לדאוג לי כחקלאי...

והזעקה גדולה ונוקבת!

אגב כך, חשוב לציין כי אותם שסבורים כי באימוצם את דרך החזון איש הם נוהגים חומרה, אינם נותנים דעתם על מיקבץ רב של "קולות", חלקן מפליגות ביותר, אותן התיר החזון איש. למען הסר ולו גם בדל של ספק, וודאי כדאי הוא החזון איש לסמוך עליו ולא רק בשעת הדחק ומיותר לומר שכתפיו מספיקות לשאת עליהן את הכרעותיו. ובכל זאת, עובדה היא שהחזון איש, בשל גישתו השוללת את "היתר המכירה" מזה ועידודו את החקלאות הארצישראלית מזה, חיפש ותר ומיצה כל סדק וכל פירצה, על מנת לאפשר את המשך קיומה של החקלאות היהודית בארץ ישראל, גם בשנת שמיטה.

13. משה אורן, 'ושבת הארץ שבת לה'... והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', הליכות שדה, 151 (שבט תשס"ז), עמ' 24-25 [מתוך עלון הקיבוץ – השלהבת שלנו].

הנה דוגמאות אחדות להסתמכות "מהדרין" הפוסעים בעקבי החזון איש, על הכרעות מקילות ביותר:

- חרישה – עיבוד הקרקע במחרשת דיסקים כדי למנוע ייבוש השדה לעתיד, תוך הגדרה שלא זו החרישה שאותה אסרה תורה.
- ירקות שנזרעו לפני ראש השנה ונאספים בשמיטה – ההכרעה שלא להחיל עליהם איסור ספיחין, תואמת את דעות הר"ש והרמב"ן אך עומדת בניגוד לדעת הרמב"ם אשר דרך כלל שיטתו היא המכרעת בהלכות ארץ ישראל, וודאי למי שרואה עצמו "מהדר" ו"מחמיר".
- זריעת תבואה בשינוי מחזור זרעים – חידושו המופלג של החזון איש, המדמה זאת לספיחים העולים בשדה בור אשר אין בהם גזירת ספיחים. זאת ועוד, היתר [בעל פה, שלא ככתוב בספרו] לזריעת "מאכל בהמה", כשיבולת שועל, גם ללא שינוי סדר הגידול.
- זריעה בעציץ שאינו נקוב במקום מקורה וכן גידולי-מים – הסתמכות על פרשנות פאת השולחן בירושלמי ועל הכרעתו שהעניין מוכרע לקולא בזמן הזה.
- אותם רבים שאינם נוהגים קדושת שביעית בפירות נכרים עושים זאת בהתאם ל"מנהג ירושלים" אך בניגוד להכרעת החזון איש.
- שמור ונעבד – החזון איש נטה להקל באיסורים אלה.
- הרחבת דין שלוחי בית-דין שבתוספתא – היינו: אוצר בית דין – והחלתו גם על העיבודים וגם כלפי הבעלים עצמם.
- זמירת אילנות וגיזומם: הקלת החזון איש ב"גיזום שאר אילנות" [חוץ מגפן], ובאופנים מסויימים – שינוי מהותי – אפילו בכרם.
- אוקמי פירא: הקלת החזון איש ולעומתו החמרת הרא"ה במה שאינו אוקמי אילנא.
- יצוא אתרוגים: נטיית החזון איש להתיר בשעת הצורך, ולעומתו החמרת הרא"ה.

ואין אלה אלא דוגמאות אחדות,¹⁴ המטילות ספק בצידוק שבהתהדרות באיצטלת "מחמיר" לאותו שנסמך על מיקבץ קולות לא מבוטלות שכאלה.

14. עוד ראה במאמרי "מקולות ה'חזון איש' וחומרות הרא"ה בהלכות שביעית", קובץ הציונות הדתית, תשס"ב, עמ' 327-336; דף שבועי – אוניברסיטת בר אילן, גיליון חג השבועות תשס"א.

נכון הוא שבדיוק מסיבה זו, בשמיטות האחרונות החלו יותר ויותר "מהדרין מן המהדרין" למעט בצריכת יבול שגידולו נסמך על משנתו הסדורה של החזון איש. כתוצאה מכך, עלייה יפה בהיקף שמירת השמיטה על ידי חקלאים, שהייתה הדרגתית וסדירה עד שמיטת תשנ"ד, החלה לדעוך ולהתמעט בשמיטת תשס"א! "עליית ההחמרה וההידור במצוות ובכשרות מבחינה אישית ומבחינת הפסיקה, הביאה גם להתרחקות מייצור וצריכת תוצרת בקדושת שביעית, וגם לערעור הבסיס הכלכלי של אוצר בית דין".¹⁵ חשש צרכני מכשולן בשמירה קפדנית על קדושת שביעית בקליפות ושיירי מאכל, כמו גם גישה פסיקתית שצמצמה במידה משמעותית דרכי היתר עליהם הינחה בשעתו החזון איש הן כלפי חקלאים והן כלפי צרכנים, אלה ואלה הביאו בסופו של דבר להכבדה קשה על חקלאים שומרי שמיטה. לשון אחר: הפרט שרואה עצמו מחמיר, אליבא דאמת, ומבחינת הכלל, הוא מיקל גדול!

לאור כל הנ"ל ברור לחלוטין שאין פתרון הנותן מענה מחמיר ומהודר לחלוטין, כזה שיהיה לכולי עלמא ובלא פקפוק. אלא שבכך אין כדי לפטור מנתינת הדעת על סדרי העדיפות שבין החלופות השונות, וסדרי עדיפויות אלה הם בהחלט בבואה של תפיסה הלכתית-אידיאולוגית.¹⁶ ולמען הסר ספק, לא ברשות עסקינן אלא בחובה, כזה שמן הקצה האחד מתייצב דבר מצוה ומן הקצה השני דבר עבירה, ובתווך – הדרגתיות.

דומה שהרכיבים עליהם יש לתת את הדעת כאשר בונים את סדרי העדיפות, מבחינת הצרכן, הם: המצוה שבאכילת פירות שביעית בקדושתם;¹⁷ הימנעות מבעיות כשרות; חיזוק חקלאים יהודים המתאמצים לשמור שמיטה; חיזוק חקלאים יהודים מיישבי הארץ. לאור זאת, הסדר המוצע¹⁸ הוא כדלהלן:

-
15. ד"ר משה זקס, "פסקי בעל החזון איש" והנהגות השמיטה בארץ, הליכות שדה, סיוון תשס"ז (גליון 152), עמ' 25.
16. וראה עוד יואל אליצור, "איך יוצאים מבעיית השמיטה?", נקודה, 114 (תשרי תשמ"ח – אוקטובר 87); הרב יואל פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח (בעיות ומדיניות בשאלות השמיטה הבאה)", צהר, כח (שבט תשס"ז), עמ' 9-20 [= אמונת עתיך, 69 (טבת-שבט תשס"ז), עמ' 13-30].
17. לעומת זאת, בחוברת "מן השרש" הנ"ל (עמ' 39 ועוד), מתוארים מקורות אפשריים לאספקת פירות וירקות שהם "ללא חשש קדושת שביעית". כדי כך מגיעים הדברים ש"קדושת שביעית" מוגדרת כ"חשש", ממש כאיסורי ערלה וטבל!
18. השווה הרב עזריאל אריאל, "משקל החסידות בהנהגת השמיטה", אמונת עתיך, 39 (טבת-שבט תשס"א); הרב יואל פרידמן, "לקראת שנת השמיטה תשס"ח (בעיות ומדיניות בשאלות השמיטה הבאה)", צהר, כח (שבט תשס"ז), עמ' 9-20.

- א. פירות מאוצר בית-דין, לפי שיש בהם קדושת שביעית, כמעט ואין בהם בעיות כשרות ובצריכתם¹⁹ יש חיזוק לחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה ומיישבי הארץ.
- ב. ירקות הגדלים על מצע מנותק וכן פירות וירקות מאיסוס מהשנה השישית וכן גידולים הבאים מדרום הערבה עם "מכירה לחומרא", לפי שאומנם אין בתוצרת זו קדושת שביעית, ברם אין בהם שאלת כשרות ובצריכתם יש חיזוק לחקלאות יהודית ולחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה.
- ג. ירקות שנזרעו בשישית ונלקטו בשביעית ומחולקים על ידי אוצר בית-דין, לפי שיש בהם קדושת שביעית, יש חיזוק לחקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה, אלא שאין לכחד כי נילות להם שאלות כשרות, גם אם הן מוכרעות לקולא ולהיתר.
- ד. פירות מהיתר המכירה, אשר לדעת רבים מהפוסקים אין בהם קדושת שביעית, יש בצריכתם משום חיזוק האחיזה היהודית בארץ, אך מבחינת הצרכן יש בהם מעט שאלות כשרות.
- ה. יבוא פירות ובעיקר ירקות מחו"ל, לפי שאמנם אין בהם קדושת שביעית ואין שאלת כשרות, ברם צריכתם גורמת להחלשת האחיזה היהודית בארץ.²⁰
- ו. ירקות מהיתר המכירה – זריעת ישראל, לפי שלדעת רבים מהפוסקים אין בהם קדושת שביעית ויש בצריכתם חיזוק האחיזה היהודית, ברם נילות לגידולם ולשיווקם שאלות כשרות.
- ז. אחרון אחרון – ובהחלט לא חביב – הם גידולי נכרים, שהם החמורים והבעייתיים ביותר, שכן אומנם אין בהם קדושת שביעית וכמעט ואין בהם כשלעצמם שאלות כשרות, ואולם עובדה קשה ביותר היא חיזוק האחיזה הנוכרית בארץ הנעשית בדרך זו, כאמור ומוכח לעיל, ומבחינה הלכתית העניין חמור ביותר.

19. הדרכה בסיסית על אופן השימוש הנכון בפירות אוצר בית דין, ראה בספר קטיף שביעית, אשקלון (כפר דרום) תשס"ז: הלכות שביעית במטבח, עמ' 259 ואילך; וראה הרב יוסף צבי רימון, "כיצד שומרים על קדושת שביעית בפירות?", תחומין כז (תשס"ז) עמ' 46-60.

20. לשאלת סדר העדיפות, בין תוצרת היתר המכירה לעומת יבוא, ראה פולמוסם של הרב יואל פרידמן והרב זאב וייטמן, צהר, כט (אייר תשס"ז), עמ' 139-148, והדברים אכן אינם חתוכים, מה גם שלשניהם נקודת מוצא אידאולוגית הקרובה להיות זהה.

נכון שהדברים אינם מעויינים, חלקם נתונים במחלוקת וחלקם משתנים לעתים, ועם זאת הקצוות ברורים לחלוטין: עד כמה שאפשר ראוי לצרוך מאוצר בית דין²¹ ויתר החלופות שאחריו, ובשום פנים ואופן אין לקבל – ועוד לקרוא "הידור" – לצריכת גידולי נכרים וחיזוק אחיזתם בנחלת אבות.

מה נכון לחתום דברים אלה במסר הבהיר הנובע מקולמוסו של הרמח"ל, במסילת ישרים (פרק כ), המגדיר בפשיטות מהי חסידות אמתית:

הבא להתחסד חסידות אמיתי, צריך שישקול כל מעשיו לפי התולדות הנמשכות מהם, ולפי התנאים המתלווים להם: לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום. ואם הפרישה תוליד יותר קידוש שם שמים ונחת רוח לפניו מן המעשה – יפרוש ולא יעשה... ואין הדברים מסורים אלא ללב מבין ושכל נכון...

כל שהליכות השמיטה שלו מנוגדות להלכה, הרי זה מוכיח בעליל שאין עימו לא "לב מבין" אף לא "שכל נכון". החסיד האמיתי, לעומת זאת, הוא זה ששוקל כדבעי את מעשיו, שמבין מה השלכתם לא רק על הפרט אלא גם על הכלל, לא רק לטווח קצר אלא גם לטווח ארוך והוא מתחשב בעת, בחברה, בנושא ובמקום.²² חזקה על חסיד זה שאכן יאמץ דרכה של הלכה ושל אמונה, והחלופות הנ"ל יהיו נר לרגליו ואור לנתיבותיו.

21. גישה שונה, הרואה עדיפות בפירות היתר המכירה על פירות אוצר בית דין, ראה הרב ינון ויסמן, "היתר מכירה" או "אוצר בית דין", תחומין כז (תשס"ז), עמ' 36-45, ואולם דבריו אינם מאוזנים.

22. ראה גם דבריו הבהירים והנוקבים של הרב יעקב אריאל, "שמיטה מצווה ממלכתית", חוברת מה עניין השמיטה, משרד החינוך – מינהל החינוך הדתי, תשנ"ד, עמ' 106-109.